

דף הרחבות לנושא –

דיני מוקצה (שיעור 10)

גדרי צורך גופו וצורך מקומו

שיעור מספר 46

❖ טלטול תפילין

תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לו עמוד ב

תניא, ר' עקיבא אומר: יכול יניח אדם תפילין בשבתות ובימים טובים? ת"ל: והיה לאות על ירך ולטוטפת בין עיניך, מי שצריכין אות, יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות

הפוסקים פסקו כולם כרבי עקיבא. אך לא ברור מדבריו אם אין צורך להניח תפילין בשבת, או שמא יש איסור בדבר.

רש"י ותוספות פוסקים שאין בכך איסור –

רש"י מסכת ביצה דף טו עמוד א

תפילין אתא, דאי נמי מנח להו ביום טוב - ליכא אסורא

תוספות מסכת ביצה דף טו עמוד א

תפילין (נהי דשבת ויום טוב לאו זמן תפילין הן) מכל מקום ליכא איסורא להניחן

אך ראשונים רבים נקטו שאסור להניח תפילין בשבת –

הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות תפילין סימן טז

בספר העיתים של הרב הברצלוני ז"ל ראיתי כתוב ובפיסקא לגאון הלכה אסור להניח תפילין בשבתות וי"ט דכתיב ושמרת את החקה הזאת

מחלוקת זו המשיכה לפוסקים. הב"ח פסק כבעלי התוספות –

ב"ח אורח חיים סימן כט אות א

כיון דאנו לומדים אותו משום דכתיב והיה לך לאות על ירך ושבת ויום טוב אין צריכין אות ומלשון אין צריך אות משמע דאין איסור בדבר אם מניחן בשבת ויום טוב

אך מלשון הבית יוסף נשמע שפסק כראשונים שהובאו ברא"ש –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן לא סעיף א

בשבת וי"ט אסור להניח תפילין, מפני שהם עצמם אות ואם מניחים בהם אות אחר היה זלזול לאות שלהם

לכאורה לפי רש"י תוספות והפוסקים כמותם אין סיבה לומר שתפילין הם כלי שמלאכתו לאיסור, ואילו לפי הראשונים שהובאו ברא"ש והבית יוסף לכאורה הן כלי שמלאכתו לאיסור.

בשיעור 34 למדנו את דברי הגמרא –

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף טו עמוד א

רב ששת שרא להו לרבנן לשדורי תפילין ביומא טבא

לפי השיטות שאינן אוסרות את הנחת התפילין, אין בכך חידוש גדול (עיין בדברינו שם). לפי האוסרים לכאורה צריך לבאר שמותר לטלטל את התפילין לצורך נתינתם במתנה, וטלטול זה הוא טלטול לצורך גופו (ונעמיק עוד בהגדרה זו בשיעור הבא בע"ה).

תרומת הדשן הגדיר אותם ככלי שמלאכתו לאיסור –

תרומת הדשן סימן ע

שאלה: מה שנמנעים ליגע ולטלטל התפילין בשבת וביו"ט, יש חשש איסור בדבר או לאו? תשובה: יראה דהיתר גמור הוא לטלטל תפילין בשבת וביו"ט, אם יש שום צורך בדבר. ומשנה שלימה היא בפ"ק דביצה: (דף טו ע"א) משלחין תפילין ביום טוב. וקאמרין התם דאע"ג דאין נאותין מהן ביום טוב, משלחין אותן. אלמא דמותר לטלטלן, דאם לא כן היאך משלחין אותן. הנראה לע"ד כתבתי

הבית יוסף הביא שהיו שהגדירו את התפילין כמוקצים יותר מזה. אך למעשה פסק שהם כלים שמלאכתם לאיסור –

בית יוסף אורח חיים סימן שח (לסעיף ד)

דע שבספר הנקרא מקדש כתוב שאסור לטלטל תפילין בשבת ... ומיהו יראה לי דלצורך גופו ולצורך מקומו מותר, דבודאי לא דייננן להו טפי מכלי שמלאכתו לאיסור. והר"ר לוי י' חביב ז"ל העתיק לשון הספר הנזכר וכתב עליו דמרגלא בפומייהו דאינשי שתפילין אסור לטלטלם, וקצתם אומרים שהם מוקצה מחמת מצוה. ובעיני נראה שהוא שיבוש גמור, שהמחבר עצמו לא הזכיר כן אדרבה הזכיר המצוה לסיבת היתר הטלטול גם הרא"ש בתשובה (כלל כב סי' ח) הזכיר כל דיני המוקצה והאריך בהם ולא הזכיר דבר מזה ובודאי נראה מלשונו שאין בתפילין דין מוקצה כלל דאם כן לא הוה שתיק מינייהו

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף ד

ותפילין אין לטלטלם כי אם לצורך

איזה צורך? לכאורה גם לצורך שמירה עליהם, כדין כלי שמלאכתו להיתר! כך פסק בעולת שבת –

עולת שבת סימן שח ס"ק יב

נראה דאפילו משום שלא יגנבו מותר לטלטלן. וכן מוכח מדברי הגמרא דאמרין התם [ביצה טו ע"א] משלחין תפילין ביום טוב ואי אסור בטלטול היאך מתירין בשילוח

אך רוב הפוסקים נקטו שדינם ככלי שמלאכתו לאיסור –

משנה ברורה סימן שח ס"ק כד

הט"ז ומג"א מחמירין וסוברין דתפילין מקרי כלי שמלאכתו לאיסור דהרי אסור להניחן בשבת, ועל כן אין לטלטלן כי אם בצריך לגופן [היינו כדי שישמרוהו מהמזיקין] או למקומן. ומכל מקום הדחק יש להקל כדעה הראשונה

בשש"כ פסק שעיקר הדין הוא שתפילין הם כלי שמלאכתו לאיסור, אך כתב שאם יש חשש בזיון לתפילין ח"ו יש לסמוך על המקלים (לכאורה על סמך המשנה במסכת עירובין פרק י משנה א) –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כ סעיף יד

תפילין דינן ככלי שמלאכתו לאיסור, ואסור לטלטלן ... עם זאת, תפילין שנפלו, או שמונחות בבזיון, או שיש חשש שתפולנה או תהיינה מונחות בבזיון או שיגנבו אותן, מותר להרימן ולטלטלן

ובהערות שם הביא ביאור בשם הגרש"ז מדוע התפילין אינן בגדר מוקצה מחמת חסרון כיס –

שם הערה לב

וצריך עיון למה אין התפילין בכלל מוקצה מחמת חסרון כיס, הלא הן כלי שמלאכתו לאיסור, ואדם מקפיד שלא להשתמש בהן שום שימוש אחר?! ... שמעתי מהגרש"ז שליט"א, דכיון שלבישת תפילין בשבת חשיב דרך מלבוש, וגם מותר להניחן בשבת לנטורי נפשיה, כמו שכתב הקרבן נתנאל סופ"ק דביצה, ע"ש, וגם מפני שאפשר להתלמד בהן דיני תפילין, לכן אף אי חשבינן ככלי שמלאכתו לאיסור מפני שסתמן למצוה דאסור בשבת, מכל מקום מוקצה מחמת חסרון כיס מיהו לא הוה, כיון שאותו השימוש שמשמשם בחול מותר גם בשבת כשאינו מתכוין למצוה

❖ דיון בטעמי היתר טלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו

מדוע מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו?

ניתן לשוב למה שחקרנו בשיעור 37, אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור הוא מדיני מוקצה או לא. על הצד שהאיסור תוקן כאיסור טלטול עצמאי, יש יותר מקום לומר שכך התקנה תוקנה מראש. עדיין יש לחפש טעם, אך אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור הוא חלק מאיסור מוקצה, לכאורה ראוי שיתאים לגדרי האיסור וההיתר של טלטול מוקצה.

על הצד שמדובר בחלק מאיסור מוקצה, ניתן להציע טעם הקשור לטעם שלמדנו שם. למדנו שאיסור טלטול מוקצה נגזר בכדי שלא יוציא מרשות לרשות בשבת. בכדי לעבור על איסור דאורייתא של הוצאה מרשות לרשות, העקירה צריכה להיות במטרה להוציא את החפץ. יתכן הגבהת החפץ על מנת לסלקו (צורך מקומו)

או על מנת להשתמש בו (צורך גופו) יהפוך את הטלטול למלאכה שאינה צריכה לגופה. רק הגבהת החפץ על מנת שהוא יהיה במקום אחר (מחמה לצל) זו הגבהה לצורך הוצאה, באופן שיעבור על איסור דאורייתא. כמובן שלפי הכיוון שכלי שמלאכתו לאיסור הוא חלק מגזירת מוקצה, חז"ל חזרו והתירו (כפי שלמדנו בשיעור 37) לפי הצורך. מה שאינו כלי כלל לא הותר, למרות שטלטולו לצורך גופו ומקומו לא בהכרח יוביל לאיסור דאורייתא של הוצאה מרשות לרשות.

על הצד שאיסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור זו גזירה עצמאית, בהמשך השיעור עולה האיסור להשתמש בכלי שמלאכתו לאיסור אם ישנה אפשרות נגישה להשתמש בכלי אחר. איסור זה מעלה את ההבנה שהאיסור נגזר מראש באופן שלא יכביד על שימוש האדם בחפציו באופן המותר בשבת. חז"ל אסרו את הטלטול בכדי להגן על החפץ. אך כאשר יש צורך (גופו או מקומו), זה מעולם לא היה חלק מהגזירה. כפי שאנו למדים בגדרי "צורך מקומו", איסור הטלטול אינו אמור לפגוע בשימוש במרחב של האדם. יש לציין אפשרות פשוטה יותר –

אם איסור טלטול הכלי שמלאכתו לאיסור נועדה למנוע חילול שבת בעזרת הכלי, הרי שהטלטול לצורך שימוש ידוע, מוגדר, ומותר לא יוביל לכך. גם אם המוקד הוא סילוק הכלי בכדי להשתמש במקום, האדם ממוקד בסילוק הכלי, ולא בכלי. הטלטול בכדי להגן על הכלי עשוי להסיח את דעתו, ויבוא להשתמש בכלי. מה שמעניין הוא שמהמאירי עלה כיוון הפוך. כל הסברות שהעלנו עד כה מניחות שעקרונית אסור לטלטל את הכלי שמלאכתו לאיסור, והשאלה היא מדוע הותר לטלטל לצורך גופו ומקומו.

המאירי הציע את ההיפך – עקרונית אין איסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור. אך טלטול כלי שמלאכתו לאיסור מחמה לצל זו בהכרח טרחת חול בשבת (ראה שיעור 33). האיסור הוא מפני הכנה זו, ולא מפני שהטלטול אסור באופן עקרוני.

לאור זאת סוגיית הטלטול שמא יבואו אורחים מובנת יותר. בשיעור היתר זה הוצג כסוג של הערמה – טלטול הכלי שמלאכתו לאיסור כדי להגן עליו, עם היתר, שמא יבואו אורחים. לפי המאירי התמונה הפוכה ופשוטה יותר – עקרונית מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור, אלא אם כן ברור שהטלטול נעשה לצורך שמירתו לימות החול. כל תירוץ והסבר מדוע בחר לטלטל את הכלי בשבת לצורך אפשרות של שימוש בשבת מפקיעה מהחשש הזה.

❖ האם מותר לטלטל מוקצה שהגיע לידינו בהיתר להיכן שיחפץ?

רבי יצחק (מסכת שבת דף מ"ג ע"ב) סובר שאסור לטלטל כלי בשבת (או יום טוב) לצורך הגנה על מוקצה, אך מותר לטלטלו לצורך מקומו, ואגב זאת להניח אותו באופן שיגן על מוקצה וכדו'. הראשונים (הובאו בשיעור) הסיקו מכאן שכאשר מטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו או מקומו, מותר לאחר מכן להניחו היכן שרוצה.

יש לציין שדברי רבי יצחק לא התחילו מסוגיית כלי שמלאכתו לאיסור (יש לבחון מהו סוג איסור הטלטול הזה, ואכמ"ל). אם כך, אין הכרח להניח שהיתר זה, לטלטל חפץ שהגיע לידינו בהיתר למקום שיחפץ, ייחודי לכלי שמלאכתו לאיסור. בהחלט סביר להציע שהראשונים דברו על כלי שמלאכתו לאיסור מפני שהתייחסו להיתרים מקבילים להיתרו של רבי יצחק. רבי יצחק התיר אגב טלטול לצורך מקומו, ועל כן הראשונים הדגימו היתר בטלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך מקומו. מצד שני, כפי שלמדנו פעמים רבות, טלטול מוקצה חמור יותר מטלטול כלי שמלאכתו לאיסור.

מוקצה מחמת גופו

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רסו סעיף יב

מי ששכח כיסו עליו בשבת אם הוא בביתו יכול לילך עמו לחדר להתיר חגורו וליפול שם להצניעו

מגן אברהם סימן רסו ס"ק יט

כיון שהוא בידו יכול להניחו בכל מקום שירצה, כמ"ש ס"י ש"ח ס"ג

המגן אברהם מבאר שהיתר טלטול הארנק עד חדרו נובע מאותה קולא שאנו עוסקים בה. הפמ"ג הבין שהמג"א מתייחס לארנק מלא במעות, שדינו כמוקצה מחמת גופו, ומסיק מכך –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שח ס"ק ז

משמע הוא הדין אבנים וכיוצא בהן, ושכח, יכול לילך עד מקום שירצה. ואפשר הוא הדין מוקצה מחמת חסרון כיס אך הביאור הלכה מצטט את דרך החיים (למהר"י מליסא-הנתיבות) שחולק על כך –

ביאור הלכה סימן רסו סעיף יב ד"ה * יכול לילך

בדה"ח מכריע דבכיס שיש עליה תורת כלי והיא לא נעשה בסיס להמעות כיון שהניחה בשכחה ומותר לטלטלה לצורך מקומה לכן אם היה בידו יכול להוליכו לתיבה. אבל דברים המוקצין בגופן כגון מעות ואבנים שאין להם שום היתר טלטול אפי' לצורך גופו או מקומו ונטלו בידו אסור לילך עמהו למקום אחר רק יזרוק אותן תיכף

מוקצה מחמת חסרון כיס

הפרי מגדים התלבט אם המג"א היה מתיר לטלטל מוקצה מחמת חסרון כיס באותו האופן. לכאורה הדברים הללו כבר עלו כמחלוקת ראשונים, בהקשר של סכין מילה – סכין המילה היא סכין ייחודית שמקפידים שלא להשתמש בה לשימוש אחר. על כן היא מוקצה מחמת חסרון כיס. כאשר יש ברית מילה בשבת, חובה למול בו ביום. האם על המוהל להניח את הסכין מיד כאשר מסיים את המצווה?

ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות מילה אות כא

זוה מהרי"ל סג"ל שתכף אחר המילה יסירו מידם כל צורכי המילה דחשובים מוקצה להלאה שאין צורך בהן עוד המהרי"ל הורה שיש להניח את הסכין מיד אחרי המילה, מכיוון שזהו מוקצה מחמת חסרון כיס, ולא כלי שמלאכתו לאיסור הרמ"א התיר –

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך יורה דעה הלכות מילה סימן רסו סעיף ב

מותר לטלטל האיזמל לאחר המילה להצניעו בחצר המעורב, אף על גב דאינו צריך לו עוד באותו שבת, דהא לא הוקצה בין השמשות מאחר דהיה צריך לו באותו שבת, כן נראה לי היתרו של הרמ"א מבוסס על כך שכבר בכניסת השבת הסכין הייתה בהכנה לשימוש למחר. הט"ז (שם ס"ק א) דחה את דבריו, ואכמ"ל. הרמב"ן התיר על סמך הסוגיה שלנו –

רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב א חלק ב דף יד טור א

מותר לטלטל הסכין ולהסירו אחר המילה דמאחר שטלטל הכלי בהתר מחזירו לאי זה מקום שירצה אף על פי שאין לו תינוק אחי' למול כך כתב הרמב"ן בתשובה מלשון הרמב"ן נשמע שפוסק שלסכין המילה יש את אותו הדין שיש לכלי שמלאכתו לאיסור שנטלו באופן המותר. אך הט"ז מבאר שלא זו הייתה הכוונה –

ט"ז יורה דעה סימן רסו ס"ק א

ומ"ש ... הרמב"ן דמותר לטלטלו אחר המילה דמאחר שטלטל בהיתר מחזירו לאיזה מקום שירצה כו' נראה טעמו דאי היה צריך להשליך האיזמל אחר כך ויהיה אבוד ודאי מימנע ולא מהיל הט"ז מבאר שגם הרמב"ן מודה שאין היתר לטלטל מוקצה, גם אם הגיע לידיו בהיתר. לגבי סכין מילה חז"ל התירו בקולא מיוחדת, מחשש שהמוהלים יסרבו למול, מחשש שיאבדו את סכינם היקרה. הגר"א תלה את השאלה, ואת כל הדיון שלנו, בחקירה שהתחלנו בה בשיעור 37. האם כלי שמלאכתו לאיסור הוא מוקצה, שיש היתרים לטלטלו, או שזו גזירה העומדת בפני עצמה. אם כלי שמלאכתו לאיסור זה חלק מגזירת מוקצה, הרי שניתן ללמוד מההיתר שהתירו בכלי שמלאכתו לאיסור למצב בו מותר לטלטל את המוקצה. אך הגר"א מכריע אחרת –

ביאור הגר"א יורה דעה סימן רסו ס"ק ג

לא שייך כאן אין מוקצה (לחצי שבת), דבאמת מוקצה הוא, אלא שמותר משום צורך מצוה ... וממה שכתב מהרי"ל שצריך לזרוק מידו, הדין עמו. ואף על גב דגבי מלאכתו לאיסור כשמטלטלו לצורך מקומו מותר להצניעו, כאן אסור ... דדוקא בכלי שמלאכתו לאיסור, שאינו מוקצה, שמותר לטלטל לצורך גופו ומקומו, רק מחמה לצל אסור, דהוי שלא לצורך ... בזה מותר, כיון שמטלטל לצורך. מה שאין כן במה שאסור לטלטל אף לצורך מקומו

הקולא של טלטול כלי שמלאכתו לאיסור למקום שירצה מבוססת על כך שכלי שמלאכתו לאיסור אינו מוקצה. סכין מילה, שהיא מוקצה מחמת חסרון כיס, קולא זו אינה קיימת. לפי הגר"א הוא הדין לגבי יתר הדיון שאנו דנים בו. אין היתר לטלטל מוקצה בשבת, גם אם הגיע לידיו בהיתר.

עביט של מי רגליים

למדנו בשיעור 43 שמותר לטלטל עביט של מי רגליים לפנותו, ואם רוצה להשיבו, יש להכניס אליו מים בכדי שיהיה טפל למים (כעין מה שלמדנו בשיעור הקודם על קדירות). המג"א כתב שאם העביט עדיין בידו אין צורך בכך –

מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף לה

בעודו בידו מותר להחזירו

והאליה רבה תהה אודות קולא זו –

אליה רבה סימן שח אות עו

בש"ס וכל הפוסקים לא משמע לכאורה הכי, ואפשר דבדבר מאוס כזה לא התירו, וצ"ע

הפרי מגדים מציין שהמג"א כאן לשיטתו, שההיתר של החזקה בידו הוא היתר כללי, בכל סוגי המוקצה –

פרי מגדים אשל אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף לה

לטעמיה, דאף אבן כהאי גוונא שרי

למעשה פסק בשש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כ הערה כה

היתר זה אינו אלא בכלי שמלאכתו לאיסור